

ادبیات ویژه برای همه کودکان و نوجوانان

مصاحبه اختصاصی با «باربارا کلوکی»، مشاور فرهنگی یونیسف در آمریکا

موره‌شین الهیاری : خانم باربارا کلوکی در یونیسف (کشور آمریکا)، به عنوان مشاور رسانه‌های کودک و نوجوان و هم‌چنین

مشاور کودکان معلول و ناتوانان، مشغول فعالیت است. آن‌گونه که خود در معرفی می‌گوید، سال‌های متمادی است که با کودکان سروکار دارد و حاصل این مدت فعالیت طولانی، تجربه‌هایی بسیار است. ما از طریق اینترنت، سؤال‌هایی را با او در میان گذاشته‌ایم و او پاسخ داده است.

□ آیا ضرورت دارد کتاب‌های مخصوص مخاطب ویژه نوشته شود؟

□ من معتقدم کتاب‌های ویژه‌ای که مخصوص کودکان معلول است، جایگاه ویژه‌ای نیز در بین مخاطبان دارد. در عین حال، برای کودکانی که ناتوانی خاصی ندارند هم مفید و قابل استفاده است. مهم‌ترین نکته برای من این است که کودکان معلول بتوانند خودشان را ببینند و دقیقاً به همین دلیل، باید در بخشی از کتاب‌هایی که مخاطبان آن تمامی کودکان هستند، حضور داشته باشند.

گاهی کودکان ناتوان، احتیاج دارند بدانند بچه‌هایی دیگر مانند خود آن‌ها و بزرگسالانی که می‌توانند الگوهای مثبتی باشند، به زندگی‌شان ادامه داده‌اند و با شرایطی مشابه روبه‌رو بوده‌اند. مشاهده نوجوانان یا کودکانی مانند خودشان که از مهارت‌های گوناگون و اعتماد به نفس برخوردارند، از دید این دسته از کودکان، اهمیت فراوانی دارد.

□ ادبیات مخاطبان ویژه باید چه ویژگی‌هایی داشته باشد؟

□ علاوه بر مواردی که در سؤال قبلی به آن‌ها اشاره کردم، بسته به نوع مخاطب، این ادبیات می‌تواند از ویژگی‌هایی نظیر خط بریل، چاپ با خط درشت، کتاب‌های صوتی و زبان ساده و... بهره بگیرد.

□ اگر مخاطبان ویژه را به دو گروه تقسیم کنیم:

الف) گروهی که ناتوانی‌هایی چون نابینایی، ناشنوایی، گنگی و غیره دارند ب (کودکانی که به دلیل وجود

مسائلی چون طلاق، فقر و بلایای طبیعی مخاطب ویژه به شمار می‌روند، آیا دسته دوم همانند دسته اول نیازمند

ادبیات ویژه هستند؟

فکر می‌کنم کودکانی که مشکلات روحی و اجتماعی دارند هم به ادبیاتی □ احتیاج دارند که به نیازهایشان توجه کند. البته، باز

هم باید تأکید کنم که بسیاری از این نیازها برای تمامی کودکان دنیا یکسان است. همه کودکان معلول یا سالم، غم، ناراحتی، ترس و مرگ را به نحوی تجربه می‌کنند. برای همه کودکان ضروری است که به کتاب‌هایی دسترسی داشته باشند که در آن‌ها جنگ، کشمکش‌های مختلف و بلایای طبیعی به تصویر درآمده است. موضوعی که در این دسته از کتاب‌ها باید بیش از هر چیزی به آن توجه کرد، سنی خاصی است که قرار است مخاطب ما باشد. آن‌چه اغلب «امنیت داشتن» می‌نامیم، چیزی است که رسانه بدون شک به آن احتیاج دارد، تا کودکان بتوانند به پشتگرمی آن، موفقیت‌های سخت را تجربه کنند.

□ شما خودتان چه تجربه‌هایی در مورد کتاب‌های مربوط به مخاطب ویژه داشته‌اید؟

من در آمریکا کتابی □ چاپ نکرده‌ام، اما به افراد بسیاری در کشورهای مختلف، به عنوان مشاور یونیسف، تعلیماتی داده‌ام تا بتوانند کتاب‌های فرهنگی ویژه برای کودکان و نوجوانان را گسترش دهند.

□ نقد آثار ادبی معمولاً به چه طریقی صورت می‌گیرد؟

من پژوهش‌های سازنده‌ای را با کمک کودکان، چه پیش از انجام □ نقدهای مختلف و چه پس از آن، انجام داده‌ام. این کار می‌تواند در شناخت علائق، درک و تفهیم مسائل توسط کودکان، هم‌چنین ارزیابی تصاویر و عکس‌های کتاب مؤثر باشد. حتی خود کودکان می‌توانند در نقد آثار ادبی به ما کمک کنند و البته زمانی مؤثرترند که همراه محققان که با نحوه نقد ادبیات کودک جوان آشنایند، این کار را انجام دهند.

□ آخرین سؤال این است که چه منابعی را می‌توانید در زمینه ادبیات ویژه کودک و نوجوان معرفی کنید؟

سایت □ **WWW. disability world org** یکی از بهترین منابع موجود است که مقاله‌های متعددی را

دربرمی‌گیرد و کتاب‌هایی را که در زمینه ادبیات ویژه برای کودک و نوجوان نوشته شده‌اند، معرفی می‌کند.

یادداشتی از «باربارا کلوکی»

معمولاً در کتاب‌هایی که برای کودکان معلول نوشته می‌شود، یک شخصیت ناتوان وجود دارد. در دهه ۱۹۷۰ میلادی، افرادی که ناتوانی‌های مختلفی داشتند، همراه مدافعان و حامیان خود، به دنبال راه‌هایی برای بهبود و کم کردن حساسیت‌های روحی‌شان، فعالیت‌هایی را آغاز کردند. به همین منظور، در دانشگاه‌ها رشته‌هایی چون «ناتوانی و رسانه» شکل گرفت و در عین حال، مردم‌شناسی در کنار تحقیقات گوناگون در حوزه انواع ناتوانی، دستاوردهای فراوانی را (در سطح بین‌المللی) در اختیار مردم قرار داد. در حقیقت، بسیاری از این دستاوردها توسط خود معلولین صورت گرفت. با این حال، در برخی از این کشفیات جدید،

مسائل معمولاً براساس امید به شفا و توسل به لطف و رحمت خداوند پیش می‌رفت.

در دهه‌های بعد، محققان و پژوهشگران این رشته، شروع به تغییر دادن این تصورات کردند و در این کار هم موفق بودند. به همان اندازه نیز توانستند نقش کودکان و بزرگسالان را در انواع رسانه‌ها، پررنگ‌تر نشان دهند.

اکثر دستورالعمل‌ها و راهکارها در مورد این مسائل، توسط پژوهشگران آمریکایی طراحی و کارگاه‌ها، سمینارها و دوره‌های آموزشی در چندین کشور، توسط ایالات متحده و سازمان‌های غیردولتی برگزار شد.

حیطه ادبیات کودک و نوجوان نیز همین روند را پیموده است. در اکثر کشورها کتاب‌های بسیار و داستان‌های شفاهی متعددی وجود دارد که در آن‌ها شخصیت معلول داستان بالاخره شفا می‌یابد. هم‌چنین، داستان‌هایی در مورد افرادی که ناتوانی‌های مختلف دارند و فرشته‌خوی یا اهریمن صفت و دارای قدرت‌های ماوراءالطبیعه‌اند.

پس از این دوره، در ادبیات بسیاری از کشورها، در کنار پیشرفت‌هایی در زمینه آموزش به افراد ویژه، چاپ و انتشار کتاب‌هایی که مختص کودکان استثنایی طراحی می‌شدند، افزایش یافت.

از بین این کتاب‌ها، آن دسته که شامل داستان‌های تصویری برگرفته از زندگی واقعی افراد معلول بودند، طرفداران بیشتری داشتند و مخاطبان بسیاری را جذب خود می‌کردند.

گاه پیام این داستان‌ها در مورد تشابهات موجود بین کودکان بود و گاه در مورد احتیاجات خاص یک کودک ناتوان. هم‌چنین، کتاب‌های بسیاری با هدف آماده‌سازی کودکانی که به مدارس مختلط (یعنی مدارس که کودکان سالم و معلول در کنار هم به تحصیل می‌پردازند) می‌رفتند، نوشته شد.

نباید فراموش کرد که این کتاب‌ها، فقط مخاطبان خاص ندارند، بلکه افراد بسیاری که کاملاً هم سالم هستند، به این نوع داستان‌ها علاقه‌مندند.

این روند در ادبیات کشورها هم‌چنان ادامه دارد و هر روز به تعداد کتاب‌هایی که مخاطبان ویژه را در برمی‌گیرند، افزوده می‌شود.

ادبیات ویژه برای کودکان ویژه

زهرا فرمانی: معمولاً وقتی از کتاب برای افرادی با نیازهای ویژه سخن می‌رود، مردم و سئولین جبهه‌گیری می‌کنند و

می‌گویند، مگر برای بچه‌های معمولی کتاب کافی داریم؟ اما سؤال این است که اگر در خانه شما کودکی بیمار یا ضعیف باشد،

آیا او را از امکاناتی مثل غذا، پوشاک، آموزش و محبت محروم می‌کنید؟ آیا نیازهای انسانی او را نادیده می‌گیرید؟ آیا می‌توان کودکی را به «متفاوت بودن» محکوم کرد و حقوق انسانی او را نادیده گرفت؟

کودکی که در شرایط ویژه قرار دارد، نیازمند امکاناتی است تا به او کمک کند که به حداکثر توانایی خود دست یابد و نه آن که روزبه‌روز به ناتوانی وی افزوده شود

اگر بپذیریم که ادبیات در زندگی بشر، نقش ماندگار و سرنوشت‌ساز داشته است، مسئولیت ما در قبال کودکانی با نیازهای ویژه، بسیار جدی‌تر خواهد شد. بنابراین، به جرأت می‌توان گفت که کتاب برای این کودکان، نه تنها غیرضروری نیست که باید در اولویت قرار گیرد.

ادبیات برای مخاطب ویژه، از دو منظر مورد توجه است:

- اول: بررسی و گزینش خاص از بین کتاب‌های موجود، با توجه به ویژگی کودک.
- دوم: کتاب‌هایی خاص که مشخصاً با توجه به نیازی ویژه آفریده و تولید می‌شود.

گزینش کتاب

۱- گزینش کتاب از بین کتاب‌های موجود برای عرضه، معرفی، پیشنهاد و در اختیار کودکان قرار دادن از طریق مشاوره‌های فردی، تدارک کتابخانه‌ای و صلاح‌دیدهای روان‌شناسانه، جامعه‌شناسانه و نیازهای آموزشی.

مثلاً برای کودکانی که در مرکز اصلاح و تربیت زندگی می‌کنند، اولویت‌هایی در تدارک کتابخانه‌ای مدنظر قرار می‌گیرد که ممکن است برای یک کودک آسیب دیده در زلزله، اصلاً مورد نیاز نباشد. همچنین، کودکی که با مشکلات خواندن درگیر است، گزینشی دیگر می‌طلبد.

۲- گزینش خاص به منظور مناسب‌سازی کتاب‌ها، با توجه به نیاز مخاطب ویژه. مناسب‌سازی به این معناست که با توجه به محدودیت‌های کودک، در خود کتاب و نحوه ارائه آن به کودک، تغییراتی بدهیم. این مناسب‌سازی، به شکل‌های زیر می‌تواند باشد:

— گویا کردن:

گویا کردن کتاب، یعنی خواندن کتاب و ضبط آن روی نوار یا سی‌دی. این خواندن برای کودکانی که مشکلات بینایی دارند یا دچار اختلال‌های یادگیری یا خواندن هستند و نیز برای کودکانی که به هر دلیلی در خواندن مشکل دارند، ضروری است.

— بریل کردن متن:

کودکان نابینا فقط در خواندن متن معمولی مشکل دارند، ولی اگر متن کتاب به صورت نوشته‌های بریل باشد، به راحتی می‌توانند متن‌های دشوار را بخوانند.

— تبدیل متن به زبان اشاره:

کودکان ناشنوا در درک واژه‌ها و مفاهیم انتزاعی دچار مشکل هستند. در صورتی که بسیاری مفاهیم و واژه‌هایی که با علائم و نشانه‌های آشنای آن‌ها ارائه می‌شود، به سهولت برای‌شان قابل درک است. برای دستیابی به این هدف، چند طریق وجود دارد:

۱- تبدیل متن به مترادف‌های تصویری اشاره.

۲- همنشینی اشاره تصویری در کنار متن اصلی.

۳- خواندن کتاب با زبان اشاره و فیلم‌برداری و ضبط آن بر نوار ویدیویی یا سی‌دی.

— ساده‌سازی متن:

بسیاری از کتاب‌های موجود در بازار، دارای ادبیاتی مناسب و ضروری برای کودکان است، اما جمله‌های بلند یا واژه‌های ناآشنا یا حروف ریز، باعث می‌شود برخی کودکان از خواندن خسته و مأیوس شوند و پیام مناسب کتاب را از دست بدهند.

ساده‌سازی متن، به شیوه‌های بسیاری امکان‌پذیر است که بسیاری از آن‌ها را ناشرین و ویراستاران می‌توانند از ابتدا رعایت کنند. به عبارتی، ویرایش ناشنوایی یا مورد خاص دیگر هم انجام شود. در غیر این صورت، نمونه چاپ شده را می‌توان با تغییرات اندکی مناسب‌سازی کرد:

۱- پرده‌ای کردن: گاهی در یک صفحه کتاب، یک یا چند واژه ناآشنا، در درک مفهوم دشواری به وجود می‌آورد. می‌توان

مترادف ساده و آشنای آن را روی ورقه‌ای تایپ کرد یا با دست نوشت و به صورت پرده‌ای روی آن چسباند.

۲- واژه‌نامه یا زیرنویس: در کتاب‌های کودکان، به ندرت از زیرنویس یا واژه‌نامه استفاده می‌شود. در صورتی که در ادبیات

کودکان و نوجوانان ناشنوا، این شیوه کاربرد فراوان می‌تواند پیدا کند. این مناسب‌سازی را معلمین در مورد بسیاری از واژه‌های ناآشنای متن می‌توانند انجام دهند.

۳- ساده‌نویسی، کوتاه‌نویسی: بسیاری از ادبیات خوب، به دلیل طولانی بودن متن، کودکی را که در خواندن و درک مفاهیم

مشکل دارد، خسته می‌کند. متن ساده یا خلاصه شده می‌تواند به صورت ورق اضافی، روی متن اصلی قرار گیرد تا کودک یا

نوجوان، همزمان به متن اصلی و تصاویر کتاب دسترسی داشته باشد.

۴- درشت‌نویسی: حرف ریز متن کتاب، کودکانی را که اختلال بینایی دارند و همچنین کودکان کُندخوان را زودتر خسته می‌کند. دستگاه‌های به‌دید و وسایل مختلف درشت‌نمایی، به کمک این کودکان می‌آید. شیوه دیگر این است که متن را برای استفاده مکرر آن‌ها، به صورت بزرگ زیراکس کنیم و یا آن را از نو و درشت تایپ کنیم.

۵- لمس کردن: شیوه دیگر مناسب‌سازی کتاب برای کودکان با اختلال بینایی، قابل لمس کردن تصاویر آن است. در این شیوه، تصاویر کتاب با استفاده از ویژگی‌های گرافیکی و لمسی نابینایان، برجسته می‌شود و در کنار متن بریل یا گویا قرار می‌گیرد. تصویرهای لمسی برای کودکان کم‌بینا، در کنار متن درشت‌نویسی شده، بسیار سودمند است.

هر یک از این شیوه‌های مناسب‌سازی می‌تواند به نیازهای بسیاری از کودکان ویژه پاسخ دهد. حتی کودکان عادی هم از این کتاب‌ها لذت می‌برند. برای نمونه، وقتی کتابی به صورت فیلم با زبان اشاره، حرکات و حالات گوینده و همراه با کلام و بیان دلنشین پخش می‌شود، هر کودکی را جذب می‌کند و کودک نابینا نیز از صدای آن بهره می‌برد.

چنان‌چه پدیدآورندگان کتاب، از ادبیات برای کودکان ویژه اطلاع داشته باشند، بسیاری از کتاب‌هایی که به بازار می‌آید، قابل استفاده این عزیزان نیز خواهد بود. این اتفاق زمانی می‌افتد که جامعه، موقعیت مناسب برای شناخت و آشنایی با این کودکان را فراهم آورده باشد.

ادبیات خاص برای مخاطبان ویژه

به جز مناسب‌سازی کتاب‌های موجود منطبق با نیازهای خاص کودکان ویژه، بحث کتاب‌هایی است که از ابتدا با توجه و شناخت نیازهای مخاطبی ویژه پدید می‌آید. در این کتاب‌ها نویسنده، تصویرگر و سازنده یا ناشر کتاب، برای جوابگویی به یک نیاز ویژه اقدام می‌کنند. پس از آماده‌سازی این کتاب‌ها، می‌توان پی برد که مخاطبان‌شان، علاوه بر کودکان ویژه، چقدر عام هستند. خانم نینا ریدارسن، در مقاله «کتاب برای همه، گامی به سوی موسیقی، نوازنده متفاوت»، معتقد است که تنوع و تفاوت‌های این کودکان، وجود یک کتاب مناسب را سخت و غیرممکن می‌کند. او فقط عناوین متعدد این کتاب‌ها را که برپایه شناخت نیازهای ویژه است، راه‌حل مناسبی می‌داند.

این نظریه بر این پایه است که ابتدا باید نیازهای کودکان ویژه شناخته شود تا از این طریق به راهکارهایی دست یابیم که کتاب تولید شده مخاطبان عمومی داشته باشد. آنچه مسلم و غیرقابل انکار است، هدف، دسترسی به ادبیات مناسب است. داشتن یک

متن هنرمندانه، پیام مفید، ساخت و پرداخت پرکشش، ارائه زیبا و تصویرگری هنرمندانه، ضرورت هر ادبیاتی است. ویژگی ادبیات مخصوص کودکان ویژه، یکی به لحاظ ارائه است و دیگری به لحاظ محتوا.

شیوه ارائه

شیوه ارائه کتاب برای مخاطب ویژه، به نوع نیاز کودک برای ارتباط با کتاب بستگی دارد. اختلالات حسی و حرکتی، گاه ارتباط کودک را با کتاب معمولی مختل می‌کند. پس باید کتاب او در نوشتار، تصویر، جنس، اندازه یا صحافی متفاوت باشد. نوشتار متفاوت با نوشته‌های معمول، مانند متن درشت، متن بریل، متن اشاره و نمادین و یا متن با ویرایش خاص و ساده‌نویسی است.

ویژگی‌های تصویری مانند تصویرهای بزرگ، تصویر برجسته قابل لمس و یا وضوح و سادگی تصویری است.

جنس کتاب هم باید با استفاده از مواد بادوام و یا جنسیت مناسب با تصویر یا متن ویژه و نیاز ویژه کودک تهیه شود؛ مانند پارچه، مقوا، پلاستیک، کاغذهای مخصوص و...

قطع یا اندازه کتاب، برای مخاطبانی که مشکلات حرکتی دارند، باید مناسب با متن و موضوع و نیاز کودک، متغیر باشد. مثلاً تصاویر یا متن درشت، به قطع بزرگ نیز نیاز دارد.

صحافی کتاب هم متأثر از موضوع و نیاز کودک است. بادوام بودن یا تنوع آن مهم است.

محتوا

محتوای یک کتاب، چه داستان باشد و چه غیرداستان، چه شعر باشد و چه نثر، چه کتاب تصویری یا مصور و چه بدون تصویر باشد، مخاطب ویژه داشتن آن لطمه‌ای به ارزش هنری آن نخواهد زد. نگرانی از بی‌ارزش شدن یا کم‌ارزش شدن آن، زمانی پیش می‌آید که پدیدآورنده کتاب، توانایی‌های لازم هنری را کسب نکرده باشد.

این مشکل، از همان ابتدا که ادبیات خاص کودک مطرح شد، وجود داشت و هنرمندانی که به این منظور آموزش دیده باشند، کم بودند. در صورتی که امروزه زیباترین و با ارزش‌ترین آثار را هنرمندان، با جوشش درونی خود، برای کودکان خلق می‌کنند.

کودکان ویژه به دلیل تنوع ویژگی‌ها و کم‌بودن تعدادشان و همچنین، به علت پنهان بودن آن‌ها از چشم جامعه و نپرداختن جامعه به ایشان و یا به عبارتی نادیده انگاشتن‌شان، از چشم هنرمندان و پدیدآورندگان کتاب هم دور مانده‌اند. اما راه‌حل چیست؟ پیش از هر چیز، لازم است تأکید شود که ادبیات مناسب این کودکان، به لحاظ ارزش هنری، هیچ تفاوتی با دیگر انواع ادبیات

کودک ندارد. ظاهر متفاوت، نه تنها ارزش هنری را ضایع نمی‌کند که بهره‌گیری از ابزارهای هنری متنوع، سبب ارتقای هنری آن نیز می‌تواند باشد. محتوای ادبیات نیز دلیل بی‌ارزشی هنری آن نیست. به تعداد انسان‌ها و نیازهای‌شان، می‌تواند پیام و محتوای کتاب‌ها متفاوت باشد.

اما برای آن که ادبیاتی مناسب با نیاز کودکان ویژه پدید آید:

گام اول: شناخت جامعه به طور عام و شناخت هنرمند به طور خاص از مخاطب ویژه است. این شناخت باید تجربی و ملموس باشد، نه فقط براساس نوشته‌های کتاب یا نقل قول.

گام دوم: شناخت نیازهای ادبیاتی آن‌هاست؛ کمبودها و جذابیت‌ها.

گام سوم: تشویق و ترغیب هنرمندان و ناشرین است.

گام چهارم: پدید آوردن فرصت معرفی، امکانات عرضه و فروش این کتاب‌هاست.

کتاب با شخصیت کودک ویژه

بحث دیگری که درباره ادبیات کودکان ویژه، در مجامع بین‌المللی و در شورای کتاب کودک نیز مطرح است، چهره کودک ویژه در ادبیات کودک است. در این زمینه، مسعود ناصری، گزارشی از وضعیت ادبیات کودک ایران، به **IBBY** ارائه داد و هم‌اکنون نیز بررسی در این حوزه، در شورای کتاب کودک در جریان است.

کودک ویژه می‌تواند به عنوان شخصیت اصلی یا به طور غیرمستقیم، در ادبیات کودکان حضور داشته باشد. نمونه‌های بسیار خوبی از تألیف و ترجمه در این زمینه موجود است.

از این طریق، تمام کودکان با شخصیت، ویژگی، توانایی‌ها و ناتوانی این کودکان آشنا می‌شوند. گاه در کنار این حضور،

بی‌رحمی‌های ج جامعه نیز مطرح می‌شود. شورای کتاب کودک در سال ۸۱، به سفارش سازمان یونسف، فراخوانی برای

داستان‌نویسی با شخصیت کودک ویژه، در سراسر کشور منتشر کرد که در مجموع ۶۵ داستان به دست ما رسید. از بین این

داستان‌ها ۳ اثر برگزیده و از ۱۰ اثر نیز تقدیر شد.

معیارهای ادبیات ویژه

ادبیات با مخاطب کودک ویژه، علاوه بر معیارهای عمومی ادبیات کودک، باید دارای معیارهای اختصاصی و منطبق بر نیاز ویژه

مخاطب باشد. با توجه به گستردگی ویژگی‌های مخاطبان و درجه‌بندی هر ویژگی، تنوعی در معیارهای اختصاصی به دست

می‌آید.

در گروه ویژه شورای کتاب کودک، معیارهایی برای گزینش یا خلق ادبیات برای هر نوع ویژگی، به دست آمده است که باید در عمل، به آزمون گذاشته شود تا در صورت لزوم، برای برطرف کردن کم و کاست آن اقدام شود. در ضمن، ادبیات کودک ویژه، از لحاظ تنوع موضوعی، هیچ تفاوتی با ادبیات کودک ندارد.

وضعیت ادبیات خاص مخاطبان ویژه در ایران

اما ادبیات خاص برای مخاطبان ویژه، نه تنها در ایران که در جهان نیز کم است. در کشورهای مترقی، با وجود امکانات گسترده و توجه ویژه به توان بخشی، خدمات پزشکی و آموزشی و حرفه‌یابی برای این کودکان، هنوز در حوزه ادبیات مناسب، دچار کمبود آشکاری هستند.

در ایران در حوزه آموزش تخصصی کودکان ویژه، از همه نظر ضعف چشمگیری وجود دارد. شاید به جرأت بتوان گفت، تنها ارگانی که به ادبیات این کودکان پرداخته، شورای کتاب کودک بوده است. اما شورای کتاب کودک یک نهاد غیردولتی و متکی به نیروی داوطلب است. بدون بودجه لازم، حرکت در این مسیر، به کندی انجام می‌گیرد و فراگیر نمی‌شود. لازم است که دستاوردهای این مجموعه، در اختیار تمام ارگان‌های ذی‌ربط قرار گیرد تا به محک آزمایش و تجربه گذاشته و کمبودهای آن رفع شود. همچنین، باید امکانات گسترده‌ای برای تبادل تجربه‌ها و دستاوردهای بین‌المللی فراهم آید تا از دوباره‌کاری پرهیز و گام‌های سریع‌تر و مؤثرتری برداشته شود.

مهم‌تر از همه این که تجربه‌های به دست آمده در شورای کتاب کودک، باید به صورت انبوه تکثیر شود و در اختیار تمام کودکان مخاطبش قرار گیرد. می‌توان یک نشر اختصاصی برای این آثار به وجود آورد؛ به شرط آن که خرید آن از طرف آموزش و پرورش و سازمان بهزیستی، تضمین شود.

گروه ویژه در شورای کتاب کودک

بحث‌های مقدماتی در مورد کتاب برای کودکان با نیازهای ویژه، از سال ۶۵ در شورای کتاب کودک مطرح شد. در پی آن، گروه مستقلی شروع به کار کرد و چند جلسه بحث و گفت‌وگو با افراد متخصص انجام شد. همچنین، مقالاتی در این زمینه، در فصل‌نامه‌های شورا به چاپ رسید.

از سال ۷۲ گروه کتاب‌های لمسی در شورا شکل گرفت. گروه کتاب برای کودکان کم‌توان ذهنی، از سال ۷۴ شروع به کار کرد.

گروه کتاب برای کودکان ناشنوا از سال ۷۵، با جمعی از افراد ناشنوا و متخصصین این حوزه شکل گرفت. کتابخوانی در بیمارستان‌ها (بخش اطفال)، از سال ۷۶ آغاز شد. شورا از سال ۷۳ به برپایی کتابخانه در مراکز اصلاح و تربیت اقدام کرد. در سال ۷۷ سالگرد شورا به گزارش‌های گروه‌های ویژه اختصاص داشت و در سال ۷۹، فصل‌نامه شورا به کودک، کتاب و خدمات ویژه پرداخت. شورا از سال ۱۹۹۹ میلادی تاکنون، پیوسته در تمامی نمایشگاه‌های دفتر بین‌المللی کتاب برای نسل جوان (IBBY) شرکت داشته است و در سال ۱۳۸۰، مهماندار ۴۰ عنوان کتاب ویژه این دفتر در ایران بود که همراه با دستاوردهای گروه ویژه، در مؤسسات و شهرستان‌های دیگر، به نمایش گذاشته شد.

در این مدت، گروه ویژه در نمایشگاه‌های متعدد، کلاس‌های درس دانشگاه‌ها و از طریق سخنرانی‌ها و مقالات متعددی، پیام و دستاورد خود را مطرح کرده است.

مشاوره به دانشجویان، اساتید، کارشناسان و والدین کودکان نیز از برنامه‌های این گروه بوده است.

بسیاری از کتاب‌های فراهم آمده، تکثیر انبوه شد و به فروش رسید. همکاری و همراهی در برنامه‌ها و فعالیت‌های سازمان‌های بین‌المللی در ایران نیز از دیگر اقدام‌های شورا در این زمینه بوده و توانسته است نمونه‌سازهایی در کتابخانه فراگیر کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، کتابخانه‌های روستایی و پناهندگان و نیز در بخش کودکان بیمارستان‌ها انجام شد. نمونه‌های ادبیات ویژه

نمونه‌های ادبیات خاص مخاطبان ویژه، علی‌رغم محدودیت آن‌ها، پربار و دقیق هستند. برخی از این کتاب‌ها دست‌ساز و یا نمونه‌اند. برخی به تولید انبوه رسیده و در فروشگاه‌های محدودی عرضه شده‌اند. تعدادی از کتاب‌های چاپی معمولی ناشران مختلف نیز مناسب و قابل توصیه به کودکان با نیازهای ویژه است.

گروه ویژه شورای کتاب کودک، از سال ۷۰ تاکنون، به صورت پژوهشی و مشاوره‌ای، به نمونه‌سازی کتاب برای مخاطبین گوناگون اقدام کرده که تاکنون به ۵۰۰ عنوان رسیده است. این مخاطبین شامل کودکان نابینا، نیمه‌بینا، ناشنوا، کم‌توان ذهنی و معلولین حرکتی است. از این مجموعه، تاکنون ۵ کتاب به دفتر IBBY معرفی شده است.

ناشر کتاب‌های پارچه‌ای، زیرنظر گروه ویژه شورا، از سال ۶۸ تاکنون ۱۰ عنوان کتاب تألیف و یا ترجمه کرده که به شکل لمسی و چاپی است. این کتاب‌ها قابل توصیه به کودکان نابینا، ناشنوا، کم‌توان ذهنی، معلول‌های حرکتی و روان‌پریش‌هاست. کتاب «گل یا پوچ» از این ناشر در فهرست IBBY، در گروه برترین برترهای جهان قرار گرفت.

تعاونی دوخت کتاب‌های پارچه‌ای «زنان سیزده آبان»، وابسته به مؤسسه پژوهشی کودکان دنیا، به ساخت کتاب‌های پارچه‌ای دست‌ساز با تصاویر برجسته و شخصیت‌های متحرک اقدام کرده که تاکنون ۱۷ عنوان کتاب در این مجموعه، تولید شده و به فروش رسیده است. بیش‌تر آثار این مجموعه، در طرح مشترک با شورای کتاب کودک، طراحی شده است. سه کتاب این مجموعه، با نام‌های «خانه پیرزن»، «نخ و سوراخ» و «ماه بلند آسمان»، در فهرست کتاب‌های IBBY قرار گرفته است. مؤسسه مادران امروز، به بحث کتاب برای کودکان زیر دو سال پرداخته است. از این پروژه یک بسته ۳ تایی کتاب پارچه‌ای، به تولید رسیده است. تولید انبوه این کتاب‌ها می‌تواند برای کودکان کم‌توان ذهنی، معلولین حرکتی و کودکان ناشنوا بسیار مفید باشد.

در ضمن، برخی ناشرین به نشر کتاب‌هایی با جنسیت‌های بادوام، پارچه‌ای و یا لمسی اقدام کرده‌اند که اگر چه مخاطب آن عام است، قابل توصیه به بسیاری از مخاطبین ویژه نیز هست.

در برخی دانشگاه‌ها، پروژه‌های میان‌ترم یا کارشناسی دانشجویان، در حوزه کودکان نابینا بوده است. از جمله خانم سارا ایروانی و خانم کوبک طاهباز از دانشگاه الزهراء، خانم اشتری و خانم رضا از دانشگاه آزاد اسلامی، خانم آزاده منافی از دانشگاه سوره شیراز، خانم خادیمیان از دانشگاه علمی - کاربردی و دانشگاه الزهراء (کلاس درس خانم نوری)، نمونه‌های جالبی از کتاب‌های لمسی برای نابینایان ساخته‌اند.

در مدرسه شهید محبی و نیز در برخی مدارس دیگر، معلمان نمونه‌های ساده‌ای برای شاگردان کلاس خود ساخته‌اند. در مورد نمونه‌های ساخته شده، می‌توان گفت که همگی بر مبنای پژوهش و تجربه و با استناد به امکانات و معیارهای علمی موجود بوده است و هیچ‌کدام جنبه تبلیغاتی کاذب بازاری ندارد. به جرأت می‌توان گفت این نمونه‌ها، چه به لحاظ ساخت زیبایی‌شناسانه، ادبی و تصویر و چه به لحاظ کاربرد علمی و عملی با نمونه‌های خارجی قابل مقایسه‌اند.

کمبودها

ارتباط مؤسسه‌ای که تاکنون در زمینه ادبیات کودکان ویژه کار کرده‌اند، با مخاطبین خود بسیار محدود بوده است. این مؤسسات بیش‌تر به نمونه‌سازی و پژوهش پرداخته و فرصت تبلیغاتی و اطلاع‌رسانی نداشته‌اند. همکاران این مؤسسات، به صورت داوطلب عمل می‌کنند و کم‌تر دائمی هستند.

کمبود بروشورهای اطلاع‌رسانی و تبلیغات لازم در سطح وسیع جامعه، از یک طرف و از طرف دیگر، انزوای مخاطب ویژه،

ناآگاهی بزرگسالان کنار آن‌ها و بی‌توجهی مسئولین در این زمینه، سبب شده است تا ارتباط بین کتاب‌ها و مخاطبین نیازمند آن محدود بماند. این محدودیت، هم محرومیت کودک ویژه را سبب شده و هم حوزه فعالیت‌های این مؤسسات را محدود کرده است. این شرایط، امکان پژوهش و تجربه میدانی و بازخورد و نقدهای مؤثر اجتماعی را هم از این مؤسسات دریغ می‌کند و رشد کیفی و کمی آن‌ها را کند می‌سازد.

چه باید کرد؟

حضور کودکان ویژه در جامعه، صدا و سیما و در اجتماعات کوچک و بزرگ، دادن فرصت بیان و ابزار وجود به آن‌ها، راهی است به سوی شناخت و پس از آن تولید ادبیات برای آن‌ها.

چقدر در جامعه جهانی و در جامعه خودمان، شاهد حضور این کودکان هستیم؟ این عدم حضور سبب شده است تا با دیدن آن‌ها چشم‌ها خیره شود و برخوردهای نامناسبی بروز کند. تحقیر، تمسخر، تألم و ترحم هر کدام آسیبی به این کودکان می‌رساند. نادیده گرفتن توانایی‌های آن‌ها و تأکید بر ناتوانی‌های‌شان، دور باطلی است که درک نکردن و انزوای این کودکان را شدت می‌بخشد.

هنرمند هم جزئی از همین جامعه است و آن‌چه می‌بیند، می‌شنود و حس می‌کند، او را متأثر می‌سازد و عامل بیان آن با شیوه‌های هنری متفاوت می‌شود. از او که هرگز کودک نابینا را ملاقات نکرده و هیچ‌گاه با کودک ناشنوایی هم‌صحبت نشده است، صندلی چرخدار کودکی را به حرکت در نیاورده، با کودک آسیب دیده‌ای همراه نشده و بحران‌های روانی کودکی را تحمل و تدبیر نکرده است، چگونه توقع آفرینش خودجوش، مؤثر و هنری داریم؟

این فرصت‌ها را باید برای جامعه به طور اعم و برای هنرمندان به طور اخص فراهم آورد. نمی‌توان منتظر نشست تا زندگی و جامعه، فرصت طبیعی به وجود آورند. باید رفت، نشست، دید، شنید و رابطه برقرار کرد. در کنار آن باید با کارشناسان و والدین آن‌ها هم ارتباط داشت. باید ناشر را با سفارش و حمایت، به تولید و عرضه کتاب‌هایش تشویق کرد. باید پل ارتباط کودک با کتاب‌های موجود و مناسب را در مدارس ساخت. کتابخانه، کتاب‌فروشی‌ها، جراید و مراکز مرتبط همه در این امر مسئولند.

منابع موجود در شورای کتاب کودک، در حوزه ادبیات کودکان ویژه:

— کتابشناسی کتاب‌های گویا

— کتابشناسی کتاب‌های مناسب‌سازی شده

— کتابشناسی کتاب‌های بریل

— کتابشناسی کتاب‌های نوار فیلم ویدیویی

— کتابشناسی کتاب‌های لمسی

— مجموعه‌ای از کتاب‌های گویا، لمسی، نوار فیلم ویدیویی و مناسب‌سازی شده

— گزارش گروه‌های ویژه در سال‌های ۸۳-۷۴

— خبرنامه داخلی، سال سی و هشتم، شماره چهارم، زمستان ۷۹ (کودک، کتاب و خدمات ویژه)

— مقالات متعدد در خبرنامه‌های داخلی

— پروژه کارشناسی خانم کوبک طاهباز: کتاب لمسی برای نابینایان

— کتاب گرافیک لمسی نابینایان، به زبان انگلیسی، نوشته خانم ادمن

— گزارش‌های IBBY

— نمونه کتاب‌های پارچه‌ای از ژاپن